

APHRODISIAS 1963 HAFRİYATI

Kenan T. ERİM

1963 kampanyasının başlıca hedeflerinden biri 1961 ve 1962 senelerinde başlanmış olan tetkik ve kazılara devam etmekle beraber yeni sahalarda araştırmalar yapmak olmuştur. Mevkiye ait plânın islahı ve tekemmülüne ve bilhassa Afrodit Temenosu, Odeon ve Propylon'un üzerindeki çalışmalara ehemmiyet verilmiştir. Afrodit tapınağını (sonradan Bizans bazilikası) alakadar eden mimârî ve tarihi meselelerin çözülmesinde karşılaşılan başlıca engel, binanın içinde ve hemen dışında rastlanan büyük miktarda mimârî elemanlar olmuştur. Bunlardan kolaylıkla kaldırılabilenler 1961 ve 1962 senelerinde yapılmış olan temizlik sırasında çalışmalara engel olmayacak noktalara kaldırılmışlardır. Bununla beraber oldukça büyük sütun başlık ve parçalarının yangın ve soğuktan mütessir olmuş olmaları itibariyle çok ihtimamla ele alınmaları lâzım gelmekte ve bundan dolayı tapınağın nefinde yapılacak olan sondaj ve tetkikler güçleşmektedir. Mamâfih 1962 kampanyası sonlarına doğru doğudan takriben onuncu sütun hizasında 1.25 metre Bizans tabanı altında bir mozaik döşemesi meydana çıkmıştır. Kabaca beyaz mermer tesseralarla uzunlamasına işlenmiş bir kenar parçaya bu suretle tesadüf edilmiştir. Görünüşte, mozaiklerin istikâmeti Tapınak - Bazilikanın mihviri hizasında değildir. Ancak döşemenin bir parça manzarası arzetmesine binaen, bunun tapınakla alakası, yapıldığı tarih, süsleme plânı hakkında kat'i bir netice varmaya imkân vermemektedir. Fakat tesseraların gayri muntazam olmaları ve mozaiklerin arzettiği manzara ile keşfedilmiş oldukları derinlik bunla-

rın erken Hellenistik devrine ait oldukları hissini vermektedir.

Batıya doğru uzandığı gibi görünen döşemenin izini tâkib etmek maksadı ile, mevcut şartlar dairesinde, 1963'te nefte ve takriben 12 inci sütun yolu üzerinde 0.45 m., 2.05 m. kadar bir derinlikte ve 1.35 m. genişliğinde güney ucu çalınan oldukça mühim bir temel sistemi meydana çıkmıştır. Bu temel kuzey - güney istikâmetinde olup, hendeğin güney ucunda kısmen mevcut bir temel ile dikey olarak birleşmektedir. 2.75 m. gibi bir derinlikte devam eden işbu temelin yan taraflarında dikkata şayan seramik parçaları bulunmuştur. Bunlar Hellenistik ve Klâsik devirlerine ait sırlı çanak, «Balık tabakaları», «unguentaria» ve Attik siyah sırlı seramik (meselâ M. Ö. 6 ıncı asrın sonlarına ait «skyphos» ayağı) parçalarıdır. Bunlardan maada Hellenistik devrine ait ufak bir sunağın renkli kalıp parçaları, Aphrodisias Afroditinin pişmiş toprak figürünün bir parçası meydana çıkmıştır.

Pteron'a nazaran temellerin bulunduğu yer bunların tapınağın sellasına ait oldukları hissini vermektedir. Bulunan seramik parçalara gelince, bunlardan kat'i neticeye varmak şimdilik mümkün değildir. Zira tapınak hâkim kanaate göre Hadrianos (117 - 138) devrine ait bulunmaktadır. Fakat, Bizans mimarlarının tahmin edildiğinden çok değişiklikler yapmış olmaları ve hattâ Pteron'u ve tapınağı yeniden tanzim etmeleri kabul edildiğine göre Sella temellerinin sütunlarla olan âlâkaları bugün için daha tamamen anlaşılamamaktadır. Temel diplerinden bulunan Hellenistik devrine ait seramikler gözünü-

ne alınırsa, bina bu devrin son kısımlarında başlanmış hissini vermektedir. Ayrıca umumiyetle Aphrodisias'ın M. Ö. 6. asırda meskûn olduğuna, Arkaik ve Klâsik seramik parçaları işaret etmektedirler.

1962 senesinde Afrodit tapınağının güneyinde meydana çıkmış olan Odeon ile alâkadar hafriyatlara devam edilmiş ve bu sayede mühim keşifler elde edilmiştir. Netekim evvelce bulunmuş olan **cavea**'nın doğu yarısı ile sahnenin bir kısmı **parodoi** veya **aditus** (**Conformationes**'ler dahil), sahnenin arka koridoru ve portikosu (**porticus post scaenam**) açılmıştır. Bundan anlaşılıyor ki, bina her ne kadar bir Odeon ise de, musiki ve buna benzer başka türlü eğlence ve toplantılar için kullanılmakta idi. Ancak sonradan yapılmış olan bir sürü değişiklikler, binanın ilk plânı hakkında şimdilik bazı mütalâalar serdedilebilir.

Meselâ, **cavea**'nın, birbirine bir kemerli geçitle bağlı olan iki merkezî odanın meyilli büyüklüğü, ve sonradan meydana çıkan ve görünüşte üstü kapalı olmıyanlarla bir alakası bulunmayan oturacak yerlere ait parçalar, alt katlardan bir geçit ile ayrılmış (**diazoma** veya **prae-cinctio**) bir **cavea**'nın yüksek kısmının mevcudiyetine işaret etmektedir. Bu ise, binânın heyeti umumiyesinin bir çatı ile örtülü olması uzaklaştırarak Odeon'un açık havada kullanılmak üzere yapıldığı faraziyesini mümkün kılmaktadır. Mafih **summa cavea**'nın çökmüş olması ve müteakiben yapılan tamirat neticesi ancak ön sıraların kullanılabilir bir hale getirilmiş olması hatıra gelebilir. Yanmış odun parçalarının mevcudiyeti ve oturulacak yerlerdeki isler, çöküntüden evvel bir ahşap damın örtü vazifesini görmekte olduğu hissini vermektedir.

Orkestra zemininde ve oldukça büyük bir kısmında, beyaz koyu mâvi mermer ve kırmızı taş ile işlenmiş bir **opus sectile** tipi mozaik döşemesi meydana çıkmıştır. Bununla **cavea**'nın başlangıcı ara-

sındaki 1.40 m. kısım, yontulmuş kaba taşlarla kapalı bulunmaktadır. Bunun bu tahrib neticesi olması hatıra geldiği gibi, ön sıraların geriye alınmış olması neticesi olduğu dahi söylenebilir ki bu da orkestra'nın mutaddan fazla derinliğini izâh eder. Dört gelişi güzel yamalar, mozaik döşemenin güzelliğini bozmaktadır. Sahne ve **pulpitum** da göze çarpan tâmirler de, üst **cavea**'nın çökmesine sebep olan tahriplere işaret etmektedir. Bu tahriplerle onu tâkib eden tâmirlerin bir depremle alâkası olması en mümkün bir ihtimal olarak kabul edilebilir. Orkestra'ya inmeye yarayan üç basamaklı merdivenlerin ikisinden biri, oturacak yerlerden alınmış marçalarla kaplı olması, sonradan yapılmış ilavelere işaret etmektedir. Bundan maada alt **cavea** daki bir çok yerlerin gayri muntazam yapılışı, işbu tamirleri ispat etmektedir. Ayrıca **pulpitum**'un kabartma cephesinde hâkkedilmiş olduğu görülen bir yazı da bazı değişiklikleri meydana çıkarıyor. Filvâki bâzı bloklardaki kabartmalar bir birine uymuyor. Kitabenin muhafaza edilmiş olan kısmı kelimesi kesilmesine, Aphrodisias'ın surlarının kuzey doğusunda, yani stadyum kapısında 4 üncü asırda bir Fl. Ampelios tarafından yapılmış olması ile ona ithaf edilen bir kitabeyi benimsemektedir Maateessüf ismi taşıyan parçalar bulunamamıştır. Muhakkak olan bir cihet varsa, o da Odeon'un ilk yapılışı ile alakadar olmamalıdır. İhtimaldir ki 4 üncü asırda yapılmış olan değişiklikler ve yenilemeler esnasında hâkkedilmiş olabileceği gibi 6. veya 7. asırda vâki tebeddüller münasebeti ile de yeniden işlenmiş olması mümkündür. Bir parça üzerinde «palaistra» kelimesi okunması bir muamma teşkil ediyor. Aşıkâr olan cihet bu kelimenin binâ ile alâkasıdır. Filvâki Odeon tipinde bir bina atletlerin idmanına ayrılmış bir yer ile doğrudan doğruya bir münasebet teşkil edemez, her ne kadar tiyatro tipindeki binaların bir jimnasyum'a yakınlığı Bergama, Priene, Termessos ve hatta pompeii de gö-

rülmüş olsa bile. Mamâfih «palaistra» kelimesinin, sahnenin tam **pulpitum**'unda yazılı olmasına çok şaşmamak doğru olur. Bunun yegâne sebebi de işbu kelimenin zamanla inkişaf ederek umumiyetle «okul» gibi bir yeri istihdaf etmesidir. Binaenaleyh Odeon'un 4 üncü veya 5 inci asırdan sonra, okul veya konferans salonu olarak kullanılmış olması mümkündür.

Parodoi'ların kazıları Roma ve ilk Bizans devirlerinde yapılmış değişiklikleri göstermiştir. Meselâ batı **conforticatio** muhtelif tarihlerde duvarlarla kapatılmış ve satha en yakın tabakada fırına benzer inşaat yapılmıştır. Her iki geçidin sonunda dışarıya giden kapılar meydana çıkmıştır. Sahne (**scaena frons**)'nin orta iki yapısı, ortalarından yukarıya doğru örülmüş olmasına mukabil, aşağı kısımlar, diğer kapılar gibi döküntülerle doldurulmuştu. Bu kefliyet, 1962 taki stratigrafik müşahedelerle birleştirilince, sonra gelenler tarafında, yâni Aphrodisias'ın geç devirlerinde, kullanılıp kapatılan sahnenin orta kısmının, son tahripler neticesi olan enkazın üstünde kalmış olduğu anlaşılıyor.

Sahneye paralel olmak suretiyle 1.50 m. genişliğinde bir arka koridor teşkil eden duvarın, sahnenin, en doğuda, merkezde ve en batıdaki kapılarına uyan üç açılışla delinmiş olduğu görülmüştür. Kullanılmış olan malzemeden anlaşılan, sahne arkası koridorun Odeon ile aynı zamanda inşa edilmemiş olmasıdır. Böyle bir vaziyet Ephesos'un Odeon'unda da görünebilir (2 nci asır). Sahne (**scaenae frons**)'nin duvarı arkası, aynı zamanda, en batıdaki kapı arkasında oturulacak bir yer olarak kullanılmak üzere bir boşluk arzetmekte ve onu tâkiben batıya doğru iyi bir vaziyette beş basamaklı bir merdiven görülmektedir. Dik açıda bir sahanlığa erişen bu basamakları tâkiben, daha beş basamak vardırki, işbu tertiplerin sahneye giden yol üzerindeki bir noktada bulunan **summa cavea**'ya varmak maksadı ile alınmış olduğu tahmin

edilebilir. Sahnenin arzettiği hususiyetlerden biri de, en gerideki, doğu ve batıdaki kapıların ötesindeki yedişer basamaklı iki merdivendir. Vardıkları platformlar sahne duvarı içine doğru yapılmış ve hizaları, batı merdiven için doğu, doğu merdiven için batı olmuştur. Dış cephe-leri fresklerle süslenmiş olup kalabilen parçalarda kaba enküstasyon tipi bir stil arzetmektedir. Bu platformda görülen örülmüş olan oturma yerler parçalarının, orkestra zeminine inen basamaklar yapılmış olduğu zaman ilâveten kullanılmış olmaları anlaşılır. Kısmen kazılmış olan sahnenin arka portikosu (**porticus post scaenam**) da yerlerinde bulunan sütun kaideleri ile parçaları çıkmıştır. 1961 ve 1962 deki hafriyatlara zemin teşkil eden ve ikisi en ileri doğuda, diğer ikisi ise ortanın hemen doğusunda bulunan **cavea**'nın dayandığı dört oda tetkik edilmiştir. Bugünkü durumları birbirine olan alakaları hakkında sarîh bir fikir edinmeye imkân bırakmamaktadır. Mamâfih dördünün de Aphrodisias'ın son devirlerine kadar kullanılmış olduklarına dair işaretler vardır. Bu da ihtimal Odeon'un tahribi ve çökmesinden sonra devam etmiştir. Depo ve üzüm veya zeytin baskısı tertibatı ile alâkadar tekne ve mermer fıçı (**pithoi**) eşyanın, odaların hem iç, hem dışında keşfedilmeleri, bunları daha sonraları ne için kullandıklarını göstermektedir.

Aphrodisias heykeltraşların ustalığı Odeonda meydana çıkan eserleriyle yeneden ispat edilmiş bulunuyor. 1962 de çıkan eserler arasında tamamlayan parçalar bulunmuştur : Bunların arasında mendil (**mappa**) atan, **togatus** tipi bir yüksek memur vücudu meydana çıkmıştır. Bunun 5 inci veya 6 ncı asırlarda yapılmış olması muhtemeldir. 1962 deki kadın gövdesine ait, baş hariç, bir çok parçalar, **Grande Herculanaise** tipinde bir esere ait olduklarını göstermektedirler. Sahnenin orta kapısı eşliğinde çok maharetle işlenmiş bir Artemis'in gövdesi bulunmuştur. Orkestra zemininde 2 inci ve 3 üncü

asra ait normalden büyükçe fakat maatteessüf tamam olmıyan bir kadın başı, 1 inci asra ait rahip başlıklı, gayet mahirâne yapılmış bir erkek portresi keşfedilmiştir. İşbu her iki portrenin Aphrodisiasta yüksek mevkiî işgal eden, 1962 de bulunan erkek heykeli gibi, ilâhe Afroditin şehir vatandaşı, rahiplere ait olduğu tahmin edilebilir. Yine batı **confornicatio**'da, bir kaya üzerinde oturmuş Apollo'ya ait büyükçe bir heykel çıkmıştır. Maatteessüf başı ve ayaklarının bir kısmı noksandır. Diğer bir Apollo başı, sahne gerişi koridorun arka kısmında bulunmuştur. Uzun saç düzeni ortasında dalgalı bir fyonk kaplamaktadır. Bulunan ufak parçalara gelince: Zeus'ün bir başı, sakallı bir baş parçası, çehrenin üst kısmı ile başı defne çelengi taşıyan bir kadın figürü, bir ağaca dayanan Dionisos'un ufak bir heykeli. Kampanyanın sonlarına doğru, batı **confornicatio** hendeğinin genişletilmesi sırasında, tamamlanmamış bir vaziyette ve bir su yolu üstüne kapatılan tabii büyüklükte genç bir atlet'i gösteren zârif bir kabartma meydana çıkmıştır. Figür Polykleitos'un heykellerini kuvvetli hatırlatmakta ve Neo - Attik nüfuzunu arzetmektedir. Odeon'da bulunan bazı heykellerin tekemmül etmemiş olmalarının sebeplerini yapılan tahriplerle yangınlarda aramak doğru olur. Binanın 2 inci asra ait olduğuna dair faraziyeyi kaldıracak her hangi yeni bir delil yoktur. Sonradan vâkî tebeddüllerin tarihleri mâlum olmakla beraber, 4 üncü, 5 inci ve 6 ncı asırlara ait parçaların mevcudiyeti, Odeon'un, şu veya bu maksadla işbu son asırlara ve belkide daha sonralarına kadar kullanılmış olduğudur.

Odeon'un kazıları bununla beraber bitmiş değildir. **Cavea**'nın dış kısmı, desteklik vazifesini gören, geriye kalan diğer odalar ve güney arka portiko daha henüz araştırılmamıştır. Mamafih buna rağmen binanın restorasyonuna başlanmış ve ateşe mâruz kalmış **cavea**'nın baidaki oturulacak yerlerine bilhassa ehemmiyet verilmiştir. Diğer bir işte orkestra

zeminine sızıp seviyesi 65 santimetreye kadar yükselen su tabakası ile alakadardır. Geçen senenin yağmurlarının buna sebep olabilecekleri gibi, geçmişe nispeten şimdiki su tabakasının daha yükselmiş olması mümkündür.

Odeon'un kuzey batısı ile Afrodit Temenos'unun güney batısında müteaddit apsidli bir teşküllün üstü çıkıntılı duvarları görünmekte idi. Tetkik neticesinde, bunların Bizans devrine ait ve kısmen dîni mahiyette bir binâ ile alakadar oldukları anlaşılmıştır. En doğu tarafı hemen tamamen kaplı bir **triconch** olup, ona varan yollardan biri, batıdan bir orta kapı, diğeri sonradan orta apsid'den açılan bir yan kapıdır. **Triconch** kısmının önünde, yani batısında bir peristil avlu meydana çıkmıştır. Doğu kısmında yüksek dört sütun kaidesi ile güney tarafa doğru açılan kemerli üç odanın önünde dikili ve başka bir yerden getirilmiş ufakça iki sütuna rastlanmıştır. Peristilin doğu portikosu ile yüksekçe bir seviyede irtibatı olan bir dehliz kısmen kazılmıştır. Bu dehliz bir apsid ile nihayetlenmekte ve **triconch** ile aynı hizada bulunmaktadır. Zemini rengarenk **opus sectile** mozaiklerle süslüdür. Anlaşılyorki peristilin güney tarafındaki kemerli odaların bir üst katı vardı. Çeşitli bir manzara arzeden döşemelerin halihazır vaziyetleri ile duvarların yapılarında kullanılan malzemeye bakılırsa, bina son senelere kadar (yani 12 nci ve 13 üncü asır) zecri değişikliklere sahne olmuştur. Daha içinde suyu bulunan, orta oda önünde ve güney peristilin tabanında kazılı bir kuyudan hayli malzeme çıkmıştır. Üst tabakada bir çok hayvan kemikleri, alt tabakada müteaddit su küpleri, çeşitli çömlek ve geç Romen - erken Bizans devirlerine ait cam parçaları bulunmuştur. Bu itibarla denilebilirki binanın tarihi 4 üncü 5 inci asırdan başlayarak 12 inci - 13 üncü asırda sona ermiştir. Filvaki müteaddit safhalardan geçen işbu binanın evvel emirde Karianın piskopos (yani Aphrodisios'un) veya diğer papazların ikametine tah-

sis edildiği iddia edilebilir. Bundan maada esas Aphrodisias bazilika (Afrodit tapınağı) yakınlığı ve peristil zemininde bulunan kurşun mühür üzerindeki «Karia» ve bir «Michael» (orta Bizans devrine ait bir piskopos olacak) ismi, iddiayı kuvvetlendirmektedir. Bunlardan bulunan şayanı dikkat şeyler arasında, sarı-yeşil Bizans «graffito» cinsi kâseler, gümüş kupa parçaları, bronzdan bir kaşık ve tamamlanmamış bir baş dahil, Afrodit'e ait heykel parçaları vardır.

Tapınağın doğusunda ve eski Geyrenin methalinde, helezonî yivli ve Korint başlıklı olup parça halinde tabanlı iki sütun Aphrodisias harabelerin belli başlı bir noktasını teşkil ederdi. Tapınağın mihranı ile aynı hizada bulunmalarına rağmen, sütunların tahmin edildiği veçhile, Afrodit'e mahsus bir meydana ait bir kapı veya bir Propylon olduklarını tespit etmek üzere, burada ve hemen doğusunda kazılar yapılmıştır. Temenos ile işbu iki sütun'un ve ortası ile, güney batı, batı ve kuzey batısında açılmış olan hendekler, burada meydana bir methal vazifesi görececek bu kısmın mevcut olduğuna dair bir iz vermemişlerdir. Kuzey batıdaki hendekte Bizans kalıntıları arasında iyi muhafaza edilebilmiş mermer döşemeli bir avlu mezarlar bulunmuştur. Eğer hakikatta Afrodit'e ayrılmış böyle bir meydan var idi ise, bunun ya tamamlanmamış veya sonradan tahrib edilmiş olması düşünülebilir. Mamafih Propylon'da zikre şayan şeyler görülmüştür: Dört sıra yüksek kaide ve her bir sırası başka stillerde dört sütun. Doğudan birinci sıra ile üçüncü sıra bedenleri helezonî yivli ve Kroint başlıklar; ikinci sırada normal veya çifte Kroint başlıklılar dördüncü sırada (bu sıranın en güneydeki kaidesi kaybolmuştur) monolitik bedelli ve gayri muayyen bir tipte (Korint veya Kompozit) başlıklılar. On iki sıra birbirinden 0.75 m. ayrıdır. İkinci ile üçüncü sıra arasında 5.20 m., üçüncü ile dördüncü arasında 1.20 m. vardır. Her bir sıranın, sütunlar arası orta kısmı, yan kı-

sımlardan geniştir. Sütunlar ihata eden yerler mermerle döşenmiş olup basamakla ilk sıraya gidilmektedir. Birbirine mülâki yolları (veya Propylon yoksa daha doğrusu Tetrapylon olup) dört kapılı bir kompleks mahiyeti arzeden bu teşekküle bir âbide nazarı ile bakmak doğru olur. Yakınında görülen zârif mimâri oymalar, tezyinine ait bâzı malumat vermektedir. En doğu ve ihtimal en batıdaki sütunlar arası orta kısmı, yarı kavisle örtülüydü. Akantos yaprakları ve çiçekle oyulu yarım daire şeklinde bir lünet, ikinci ve belki de üçüncü sıra orta sütunlar arası boşluğu süslemekte idi. İkinci sıra çift sütun kaideleri, sütun arası yan kısımlarda duvar gibi bir perde ile birleşmişlerdi. Keyfiyet, çift sütunlar arasında ve kaidelerin her iki tarafında görülen kaba oyulu bir aralıkla nazarı itibare alındığı takdirde sütunlar arasının mermer bölmeler ve levhalarla kapanmış olduğu hissini verir. Bundan maada işbu sıradaki iki başlığının bir tarafı cepheden, uçuş halinde bir Nike, diğer tarafı atlayan bir köpek olarak işlenmiş bulunuyor. Kuzey ve güney sütunlar yakınında bulunan bu başlıklar ilk mevkileri ile işlemelerin cepheden görünmek sureti ile yerleştirilmiş oldukları açıkca anlaşılıyor. Propylon veya Tetrapylon'un eylevm dikili kalan iki sütunu yanında her biri çok süslü akantos yaprakları ile işlenmiş büyük bir kabartma parçası, köşesinde bir Nike ve kenarlarında bir at üstünde Eros (veya Adonis?) görülmektedir. Bunlara ilâveten, dördüncü sıra sütunlarının hemen güneyinde açılan bir hendekte çıkan bir parçayı ilave etmek gerektir. Daha az muhafaza edilmiş olan işbu yine köşe yarçasında, bir tarafı saldıran bir köpek, diğer tarafı sağa doğru süren bir Eros (veya Adonis?) köşedeki Nike'de dahil görülmektedir. Yine o derece süslü heykeltraşlığa ait eserler arasında dört müstakil levha mevcuttur. Bunlardan bir çifti yaban domuz kovalayan bir köpeği (şimdi İzmir Müzesinde bulunan, 1904 senesinde meydana çıkmıştır) ve aksi istikamette

koşan bir geyiği göstermektedir. Her iki figürü akantos yaprakları ihata etmektedir.

Yeni bulunan bir çift ise Aphrodisias artistlerine hâs olan bir âdet mucubince etrafları süslemelerle çevrilmiş, karşılıklı iki Eroses'i göstermektedir. Bir tarafı tırmıkla olan diğer bir kabartmada yine bir Eros görünmektedir. Bütün bu dekoratif elemanlar mutlaka Propylon'un ön kısmının alınını süslemeleri muhtemeldir. Filvaki Propylon'un heyeti umumiyesi daha bütün kazı görmemiştir. Kronoloji bakımından işbu parçalar ve kompleks 2 inci (veya 3 üncü asrın başına) konulabilir. Sıra sütunlardan altısının vaziyeti oldukça iyi görülerek dikilmişlerdir. Helezoni yivli birinci sıradaki üç sütunun dikilmesi tamamlanmıştır. Dördüncü sıradaki monolitik sütunlardan iki tane ve ikinci sıradan bir çift sütunda ayağa kaldırılmışlardır.

Bizans devrinde değişiklikler Propylon'da da izlerini bırakmışlardır. Meselâ kaideler yanındaki tavandan veya duvardan düşen mozaik döküntüleri, çok iyi işlenmiş yarım daire lünetin yaprakları üstünde bir haç izi ve sütunların güney batısında 6 mezar.

İstihkâmların kuzey batısındaki «Su kanalı» sahasında tetkiklere devam edilmiştir. Her ne kadar evvelce burada bulunan Zoiloıs frizlerine ilaveten başka parçalar bulunmamış ise de, meydana çıkan heykele ait buluntuların hususiyeti zikre şayandır. Bunlardan biri örtülü kadının başı, diğeri çok sevimli bir 4 üncü (?) asır kadın portresidir. Bir talih eseri olarak, defne çelengi ile süslü ve Apollo yoksa Orfeus'e atfedilen nefis başa ait bir çok parçalar bulunmuştur. Büyük bir ustalıkla ve Pergomon stilinde yapılmış bu eserde, boyundaki bükülme ve yukarıya çevrilmiş mânalı bakış, esasen telkin etmiş olduğu heyecanı kuvvetlendirmektedir. Buna ilave olarak, baş yanında bulunan iki ayakla, aynı stilde bir yılan'a ait parçaların başla alakaları olduğu tabiidir.

Mimâri noktai nazarından «Su Kanalı» orta Bizans devrinde bir çok defa yapılmış ve yenilenmiş bir karışık manzara göstermektedir. Evler, sokaklar, dükkânlar ve bunlar arasındaki fırın ve ocaklarki temellerinde Apollo'ya ait parçalar çıkmıştı - daha eskiden yapılmış görünüyor. İçeriye doğru burada bir dik açı teşkil ederek şehir surları ile birleşen bu semtin dış cephesi muntazaman yerleştirilmiş ve fakat evvelce kullanılmış mimari bloklarla örülmüştür. İç cephesi ise bir birine uymayan ufak taşlarla yapıldığı gibi, ortadan bir kısmı müteferrik malzeme, sütun başlıkları ve toprakla karıştırılmıştır. Burada bir de kuvvetli bir sürgüye mahsus yeri olan bir ufak arka kapı vardır. Duvarın, kanal ile münasebeti anlaşılıyor. İyi örülü bir kemerli dehliz teşkil eden bu kanal duvar haricine kuzey doğuda çıkmakta ve aksi istikamette şehre doğru gidip kaybolmaktadır. Surun altına girdiği noktada 45 dereceli bir açı ile güney batı istikametinde bir dönemeç yapmaktadır. İstihkâm duvarının 90 derecelik bir açı teşkil ettiği bir yerde ve tam o noktada, bir kapının mevcut olması, halkın dehlizin düşman istilasına yol açabilir korkusuna matuftur. Filvaki, dehlizin teşkil ettiği açı ile değiştirdiği istikamet kapıya şahmerdanla hücumu imkânsız bırakmaktadır.

Surlar gibi «Su Kanalı» da aynı asıra (3'üncü ve 4'üncü) ait inşaattır. İstihkâmların kuzey ve kuzey - doğu kısımlarının daha iyi muhafaza edilmiş bir vaziyette bulunmaları, bir tesadüf eseri olsa bile, bu taraflardan bir hücumu maruz kalabilecekleri korkusu ile daha itinâ ile tamir edilmiş hissini vermektedir. Filhalka, kuzeyde ve kuzey - doğudaki Salbakos tepe ve bayırları düşmanı gizleyebilip âni bir hücumu kolaylaştırabilirler. Halbuki semtin güney ve güney - batı kısmı düz ova ve vâdilerden ibarettir.

«Su Kanalı» ev ve dükkânların ait tabakalarında beklenmiyen keşifler yapıldı.

miştir. Bunların arasında : omuzu üzerinde Herakles'in çomağını taşıyan fildisinden bir Eros; çengel ve zincirli ve bronzla kaplı yuvarlak ağırlıklı kantar; ve nihayet çok şayani dikkat bir disk, 0.076 m. kutrunda ve 0.0025 m. kalınlığı olan bu diskin tam ortasında bir delik olup, her iki tarafı parlak ve iyi hakkedilmiş Grek harfleri ile yazılıdır. Tarafardan biri, merkezden yayılan hatlar arasında hakkedilmiş coğrafi isimleri hâvi olup her birine ait arz derecesi dairenin kenarındaki bir çizgi üzerinde kayıtlıdır. İsimler 28 şehir (Konstantinopolis dahil olduğu için 330 dan sonra âletin yapıldığını gösteriyor), Syene ve Memfisten Romaya kadar eski zamana ait eyaletlerdir. Taraftardan diğeri ise üç kazılı kuturlu olup, ortadaki 12 ile 6 arası, diğeri ikisi 11 ile 5 ve 1 ile 7 saatlere aittir. Dış dairenin, saat 12 ile 3 arasındaki kısmı, yani 5 derece kavisleri (minkale olarak kullanılabilecek) bir sürü harflerle çizilmiştir. 11 ve 1 saatleri arasında olduğu gibi 5 ile 7 arasındaki iç dairede çizilmiş harfler Julyen takviminin 12 ayının ilk harfleridir. Bu âlet bir güneş saatin parçası (portatif şeklinde) olduğu ileri sürülmüştür.

Aphrodisias'ın Hamamlarının muazzam harabeleri bir noktadan çalışma mevzuu olmuştur. Arzettikleri kompleks 1904-5 senelerinde Paul Gaudin tarafından kısmen kazılmış ve 1937 de İtalyanlarda burada kısaca bazı çalışmalarda bulunmuştu. Güney - batı kısmındaki ufak bir tetkik neticesi olarak, mükemmel örülü, alçak kemerli koridor ve lağım teşkilatı meydana çıkmıştır. Aynı teşki-

lâtın kuzey batı kanadının bulunduğu bilinmektedir. İşbu koridor 2.50 m. genişliğinde olup bidayette neye yaradığı belli olmıyan bir odanın altındadır. 12 metre düz gidip, güney - kuzeyden batı - doğuya doğru çevrilen yol, yine güney - kuzey istikametini alarak aynı mesafeyi kat ettikten sonra, sütunlu ön avlunun karşısında bulunan Hamamların muazzam kapısının güney pilastro'sun yanında sona ermektedir. En az üç dehliz ve lağım koridoru, muhtelif zaviyelerle birleşmektedir. Vakıt noksanlığından ve yapının, iyi bir vaziyet arzemesine rağmen çökebilmesi ihtimaline binaen Hamamların soyunu tetkik etmek veya boşaltılmasından sonra depo halinde kullanılabilecek olan bu câzibeli teşkilâtı daha derinden bir etüde tâbi tutmak mümkün olmamıştır. Koridor araştırmalarında, ince, ok geren adaleli bir figüre ait **intarsio** yani az kabartmalı bir parça; geç Julio - Klodyen devrine ait olduğu anlaşılan bir genç çocuk portresi ve Asklepios'a tahsis edilmiş iki mermerden kadın göğüsü çıkmıştır.

Surların Tralles kapısının bir kaç yüz metre güney batısında bulunan Aphrodisias'ın geç Roma devrindeki nekropolün batı kısmındaki kemerli yer altı oda kompleks mezarı kazılarak yakından tetkik edilmiştir. Mezar kırılmış ve içindekiler dağıtılmıştır. Üç kemerle odasında daha 11 mezar yeri olan bu yerde, yapılmış olan yağmalara rağmen, geç Roma devrinde ait 4 üncü asır'a ait 140 tane pişmiş toprak lambalar ve diğeri küçük eşyalar bulunmuştur. Mezarların iç ve dışındaki lahit parçalarından anlaşılıyor ki buraları gayet itinâ ile tefriş edilmişlerdir.

ALTINTEPE KAZILARI

Tahsin ÖZGÜÇ

Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü ile Türk Tarih Kurumu tarafından idare edilen Altintepe kazılarına 1964 yılında da devam olunmuştur. Urartu devletinin batı sınırındaki şehirlerinden en önemlisi olan Altintepe, bugün, 60 metre yüksekliğindeki tabii bir tepenin üstünde duran bir açık şehir halindedir. İki üçer, biri tek odadan ibaret olan taş mezarlar ve stelli açık mabet sırtta, mabed, kabul salonu ve resmi depo tepededir. Şehir suru da iki kuşak halinde görülmektedir.

Bu sene, geniş teşkilatı ve tam korunmuş haliyle bir Urartu mabedinin bütün vasıflarını kendisinde toplıyan mabed - sarayın mozaik döşeli üstü açık avlusu, ve hem kirli suların, hem de yağmur ve kar sularının akmasını sağlayan taş kanallar meydana çıkarıldı. Bunların hepsi taban altına, gayet itinalı bir şekilde, inşa edilmişti. Yeni açılan odaların ve hizmet yerlerinin de temelleri taş, duvarları iri kerpiçtendir. Ocakların büyük baca delikleri, kalın duvarların içinde yarım daire şeklindedir. Altintepe'deki Urartu mabedi bir yapı kompleksi halinde, yani, muhtelif kısımlardan müteşekkil bir mabed - saray şeklindedir. Bu bakımdan onu, bir avlu ve cella'dan ibaret olan mabedlerden ziyade, mabed ve ikâmete tahsis olunan kısımları bulunan mabedlerle ve bilhassa, Arin - berd'deki (eski Erebu) mabedle mukayese etmek lâzımdır. Bu yeni keşiflerle, Urartu şehirlerinde biri, yalnız, cella ve avludan ibaret olan basit mabed tipiyle, diğeri cella ve avlusu etrafında bol odalardan müteşekkil geniş teşkilatlı bir saray - mâbed

tipinin mevcut isbat edilmiş bulunmaktadır. Altintepe mabedinin büyük ve mutena odalarının duvarları resimlerle süslenmiş olmasına rağmen, bunlar, fotoğrafları çekilemeyecek kadar harab durumda idi. Buna rağmen, bu devrin üslubuna göre yapılan bazı güzel resimli parçaları kurtarmak mümkün oldu. 1964'de de, mabed çevresinde tanrı tahtlarını süsleyen fildişi eserlerin güzel örnekleri bulundu. Bunlar karışık varlıklardan, palmet motiflerinden, güneş kurslarından ibarettir.

Altintepe'de mimarlık eserlerinin ikinci önemli grubunu, Akamenid apadana'larının kabul salonlarının prototipini temsil ettiği anlaşılan **Apadana** teşkil eder. Bu sene, Apadana'nın cephesindeki sütunlu - galerili büyük avlu ve ona açılan bir kaç oda ile, İçkale'nin çok iri bloklarla yapılmış muazzam kapısı meydana çıkarıldı. Avlunun doğu cebhesindeki üç küçük odadan birinin duvarları fresklerle süslü idi. Bunların teknik, motif ve üslubları, Apadana duvarlarını boydan boya süsleyen, fresklerden farksızdı. Bu odalardan biri seramikle dolu idi. Bu kısımlarda, iyi tanınan, Urartu seramiği yanında, az miktarda, boya ile nakışlı kaplara da raslandı.

Altintepe, mevcut mimarlık eserleriyle ayakta duran tipik bir Urartu şehri, daha doğrusu, mezarlardan, mabed - saraydan, kabul salonundan, açık mabeden, büyük - resmi depolardan, iç - içe iki kale kuşağından müteşekkil bir açık müze halinde, eski Doğu - Batı kara yolu üstünde, eski tarihi şehirlerin arasında durmaktadır.

KÜLTEPE - KANIŞ KAZILARI

Tahsin ÖZGÜÇ

Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü ile Türk Tarih Kurumu adına yürütülen Kültepe - Kaniş Kazılarına 1964 yılında da devam olunmuştur. Anadolu'nun ilk tarih devrini aydınlatan yazılı vesikaların bulunduğu büyük merkez eski Kaniş, aynı zamanda, bir kırallığın/Beyliğin merkezidir. Kazılar, biri Aşağı Şehirde, Assurluların «Karum» dedikleri büyük yerinde, diğeri de müstahkem şehir olan Tepe'de yürütülmektedir.

Karum'da kazılar, biri Büyük Hamurabi ile çağdaş olan I-b katında, diğeri de Assur kralı I. İrişum devrinde de var olan daha alttaki II. katta teksif edilmiştir. Ib katının tam plânlarıyla, çok iyi korunmuş olarak ele geçirilen evlerinde çeşitli ocak ve tandır tiplerine, furun şekillerine raslanmış, ayrıca, bu katı sona erdiren yangından hemen önce evlerde kullanılmış olan eşya ve bilhassa tabletlerle, mühürlü vesikalar keşf edilmiştir. Tabletler, o devirde yerli beylerin karşılıklı durumu, Assurla ticaret münasebetlerinin kuvvet derecesi üstünde çok önemli bilgiler vermektedir. Yeni kazılar, Eski Babil, Suriye ve Yerli/Anadolu üslubları hakkındaki bilgimizi arttıran çeşitli mühürlerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bu seneki kazılar, çanak çömleğin, hayvan biçimli kapların (ritonların), madeni aletlerin hem sayısını, hem de şekillerini çok arttırmıştır. Tereddütsüzce söyleyebiliriz ki, yeni Kültepe kazıları Kayseri Müzesini tamamen doldurmuş, Ankara Müzesi'nin de en zengin koleksiyonlarını teşkil etmiştir.

II. Katta keşfedilen çivi yazılı tabletlerin, mühürlerin ve diğer eserlerin sayısı daha fazladır. Bu şehir, Assur'la ticaret bağlarının en kuvvetli olduğu dev-

ri temsil eder. Uzun, dikdörtgen plânlı, veya merkezi bir salon etrafında toplanan 6-8 odalı evlerin bir kısmı yerli/Hatti'lere, bir kısmı da Assurlu tüccarlara aittir. Bunlar şehrin ana caddelerine, ve muayyen plâna göre inşa edilmiş olup, hepsi bu katı sona erdiren büyük yangın felâketine kurban gitmişlerdir. Fakat yangından sonra şehir tahrib ve yağma edilmemiş, evler - arşivler - dükkânlar soyulmamış, her şey olduğu yerde kalmıştır. Bu bakımdan, Kültepe'nin bu şekliyle, bu çağlarda eşine az raslanan bir harabe yerini temsil ettiği, 1964 kazılarında, bir defa daha görülmüştür. Seramiğin teknik ve şekil tekamülüne, diğer devirlerde erişilememiştir. Bu bakımdan Kültepe, Hitit seramik repertuarının en zengin merkezlerinden biridir. 1964 kazılarında, bugüne kadar bulunan metinlerde adları geçmiyen yeni tüccarların arşivleri meydana çıkarıldı. Her evde, odaların hangi işde kullanıldığını, eşyanın tetib şeklini öğrenmemiz mümkün oldu. Bu seneki kazılardan sonra, her iki şehirdeki mahalle sayısını, ana caddelerle, sokaklarını, meydanlıkların bir kısmını tâyin ile şehrin haritasına geçirmek mümkün oldu.

Tepe'de bu ticaret sistemini idare eden Beylere ait sarayların kazısına devam olundu. Bunların en büyüğü ve II. Katlı çağdaş olanının, henüz, 20 odası meydana çıkarılabildiği. Karum'daki I-b katıyla çağdaş olan ve duvarları iri taş bloklarla inşa edilmiş olan bu plândaki bir kabul salonuna, Anadolu'da ilk defa raslanmaktadır.

Binada iç ve dış kısımlara konulan iri taşların arası daha ufak boylu taşlara doldurulmuştur. Duvarların dışarı bakan

yüzlerindeki taşlar iyi işlenmiş ve düz bir satıh meydana getirilmiştir. Bu, bu kadar iri bloklarla inşa edilmiş olan en eski bir Hitit binasıdır. Bina, 12 × 13,5 metre ölçüsünde büyük bir salondan ibarettir. Salonun çatısını taşıması gereken direklerin üstüne bastığı kaide taşları elimize geçmedi; bunlar sonraki devirlerde yerlerinden kaldırılmış olmalıdır. Binanın dört köşesinde, 7 × 6 metre ölçüsünde, dışarı çıkıntılı birer kule vardır. Bunların da içleri taşla doldurulmuştur. Giriş doğu cephede ve iki kule çıkıntısı arasındadır. Burada kuleler arasındaki cephenin uzunluğu 12 metre, derinliği de 4,5 metredir. Halbuki, diğer üç yönde kulelerin beden duvarından dışarı çıkıntısı 1 metredir. Tepedeki bu binalar, Kültepe'de monümental yapıların Boğazköydekilerden çok daha evvel inşa edilmiş olduğunu isbat etmektedir. Bu bina da, yangınla tahrib edilmiştir.

Tepe'de Eski Tunç Devrinin son safhalarına ait yapı katlarında, III. Alışar tipinde, boya ile nakışlı seramiğin en gü-

zel örneklerine, alabastardan kadın heykelciklerine, arslan kabartmalı idollere, Kuzey Suriye'den ithal edilmiş madeni eşyaya, ve seramike raslandı. Bunların en güzelleri ve en sağlamları mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılmıştı. Bu devrin mezarları etrafı taşla örülmüş kuyu biçiminde olup, ölüler ya bu kuyulara veya kuyu içine yerleştirilen küplere konulmuştu. Kültepede ve hatta bütün Anadolu'da, bu geniş mezar tipine ilk defa bu çağda raslanmaktadır.

Kültepe'deki yabancı menşeli eserler, Anadolu - Mezopotamya münasebetlerinin yazılı devirden önce başladığını, ve Assurluların iyi tanıdıkları, zenginliğini öğrendikleri bir memlekete bilerek geldikleri, kesin olarak, anlaşılmaktadır.

Kültepe, bu gün de, Anadolu platosunda çivi yazılı arşivlere sahip iki büyük şehirden biri olmak vasfını korumakta ve Ülkemizin ilk devir tarihini ve sanatını aydınlatmakta, birinci derecede, bir kaynak vazifesini görmektedir.